

SANT JORDI A L'EDAT MITJANA: LES FONTS HISTORIOGRÀFIQUES A LA CORONA D'ARAGÓ

AGUSTÍ CAMPOS

MONTSERRAT, LA VALL DELS ALCALANS

Resum: Sant Jordi va ser, durant l'Edat Mitjana, un sant sempre present arreu de l'Europa occidental. A la Corona d'Aragó, la seua empremta es pot reconèixer tant en les fonts historiogràfiques com iconogràfiques. Aquestes permeten fer-se una idea de com s'assimilà la figura del sant a l'ideal bel·licista de l'època.

Les referències de l'Occident cristià que tracten les "gestes" de Sant Jordi són abundantíssimes, a partir del martiri que patí, suposadament, durant el segle IV d.C. Sobretot, la seua coneixença es basa en el relat del sant i el drac, àmpliament difós en la cultura popular, fins i tot en l'actualitat. Sens dubte, en el cas de les llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó s'inclou la seua figura entre les més importants. Es tracta d'un dels sants més presents en aquestes "narracions populars d'esdeveniments, sovint amb un fons real però desenrotllat i transformat per la tradició".¹ A continuació es plasmaran unes

---

¹ *Diccionari de la Llengua Catalana* [En línia] Institut d'Estudis Catalans [Consultat el 16 d'abril de 2013] <http://dlc.iec.cat>.

minses pinzellades sobre la figura de Sant Jordi a la Corona d'Aragó a través d'aquests relats.²

Imatge que representa les actuals Corts Valencianes. Recorda els tres estaments que es reunien en Corts. A l'esquerra, el braç nobiliari és representat per Sant Jordi desfent-se del drac. Font: Corts Valencianes.

Sant Jordi ha estat un referent innegable en la construcció, a la Corona d'Aragó, d'un ideal bel·licista. Enllà les referències historiogràfiques, abans de tot cal tindre present que la figura del sant protector que lluita contra les adversitats també és present en la quotidianitat medieval en les terres del reialme del Casal d'Aragó. Així, el 1356, en el context de la guerra entre Pere el Cerimoniós i Pere el Cruel, la figura de Sant Jordi esdevingué clau.³ Pere IV encomanà el novembre d'aquest any, només començar la guerra contra Castella, als bisbes de cada diòcesi, realitzar precs al sant en què se li encomanés protecció divina. És precisament en el segle XIV quan la importància de Sant Jordi es fa més evident; mostra d'això és la fundació de l'Orde de Sant Jordi d'Alfama, l'adopció dels símbols del sant en l'estètica dels exèrcits i fins i tot la fixació del 23 d'abril com a festivitat al regne d'Aragó.⁴ Es palesa, doncs, ja en aquest moment, un fervor popular per Sant Jordi que anirà en augment. El 1456, un segle després de les invocacions del Cerimoniós, la

² CORTADELLAS I VALLÈS, Anna. *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2001, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

³ LAFUENTE GÓMEZ, Mario. "Devoción y patronazgo en torno al combate en la Corona de Aragón: las conmemoraciones de San Jorge de 1356", *Aragón en la Edad Media*, 2008. Núm. 20, pp. 427-444.

⁴ Íbidem, p. 435

Diputació del General de Catalunya establia una “crida pública per la ciutat de Barcelona ” a fi “que la festa de sent Jordi fos colta generalment per tothom”.⁵

Com s’ha vist, la consolidació de la figura del sant cristià tingué lloc una vegada s’havien assentat les estructures juridicopolítiques i socioeconòmiques de la Corona d’Aragó. Abans d’això, però, en el període de conquesta i colonització del sud peninsular, és quan es produí el veritable naixement de la identificació entre Sant Jordi i el projecte expansiu del reis del Casal d’Aragó. L’objectiu del suport d’allò espiritual a les campanyes temporals es basava, clar i ras, en la legitimació de la conquesta i en dotar de cohesió les elits encarregades de dirigir-la. Això conduí, en conseqüència, a una propagació de la presència dels propis sants –segons els relats i les representacions pictòriques- en els camps de batalla, com tot seguit es veurà.⁶

Les fonts historiogràfiques

En un ja clàssic estudi de Manuel de Montoliu sobre les *Quatre Grans Cròniques* s’afirmava que, en cristal·litzar l’Estat, i sent aquest conscient de la seua missió històrica, es fa necessari el gènere històric, que justificarà la “permanència mateixa del poder constituït”.⁷ I aquest poder es basarà, primordialment, en la voluntat divina, en el nostre cas la de Sant Jordi.⁸ Aquest és el substrat sobre el qual es basteixen, com s’ha dit, les *Quatre Grans Cròniques*. Tanmateix, els relats de l’Edat Mitjana que tot seguit es mostraran, i que enllacen en alguns casos amb el Cinc-cents, no són exclusivament les grans obres de la historiografia medieval catalana per excel·lència. Tot seguit es

⁵ *Dietari de la Generalitat de Catalunya (1411-1539)*, Vol. 1, pp. 130-131.

⁶ LAFUENTE GÓMEZ, Mario. “Devoción y patronazgo...” op. cit. pp. 430-431. Diu l’historiador castellà que és durant les etapes d’expansió catalana i aragonesa (segles XII-XIII), i en el context d’una Europa en creixement geogràfic i demogràfic, quan es produeix la fructífera unió entre dos dels tres ordres encunyats per Duby: *bellatores* i *oratores* uneixen les seues forces a fi d’explotar, amb els recursos de cada grup social, les possibilitats que oferia l’expansió.

⁷ DE MONTOLIU, Manuel. *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona, 1959, Editorial Alpha.

⁸ El cronista medieval, en paraules de l’historiador francès Georges Duby, veu la seua funció com un acte litúrgic, en què reflexionar sobre la història s’iguala a interpretar el llenguatge de Déu. DUBY, Georges. *Diálogos sobre la historia*, Madrid, 1988, Alianza. Citat per CORTADELLAS I VALLÈS, Anna. *Repertori de llegendes...* op. cit. p. 11.

mostraran una selecció de relats en què Sant Jordi és el clar protagonista dels corresponents episodis bèl·lics. Tots corresponen a l'expansió catalanoaragonesa cap al sud peninsular i les Illes Balears, i abracen una vasta cronologia. S'ha traçat un discurs organitzat cronològicament, no segons la redacció de cada text, sinó a partir del moment històric que es narra.

El relat més remot de la nostra tria quant a l'acció succeïda sobre Sant Jordi i la historiografia de la Corona d'Aragó remet a l'any 965.⁹ En aquesta data, i en el context de la lluita per Barcelona entre el poder califal i Borrell II, segons la segona part de la *Crónica general de España* de Pere Antoni Beuter, publicada el 1550, Sant Jordi féu acte de presència en aquella disputa.¹⁰

El següent episodi llegendari se situa cronològicament en la conquesta d'Oscar, en concret en la batalla d'Alcoraz de 1064. La versió aragonesa de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* relata que "vínose San Jorge con el cavallero a la batalla de Huesca (...) et dexolo alli do oy en día es la iglesia de San Jorge de las Boqueras; el cavallero cuydó que toda era una batalla, pero no conocía, ni entendía ninguno de los de allí. Et por razon que sabía gramática el cavallero, entendieron algunos en latín et recontó este miraglo".¹¹ El mateix esquema el segueix Beuter. El valencià narra que la situació era complicada "hasta que apareció el glorioso cavallero y mártir Sant George con unas armas plateadas y una cruz colorada en medio, que dava tan mortales golpes"; l'arribada de Sant Jordi va ser clau per a derrotar els musulmans.¹² Semblant és el que conta Pere Miquel Carbonell, tot i que la seua narració és més extensa i incideix en el paral·lelisme entre la batalla d'Alcoraz i el setge croat d'Antioquia.¹³

⁹ CORTADELLAS I VALLÈS, Anna. *Repertori de llegendes...* op. cit. p. 197.

¹⁰ BEUTER, Pere Antoni. *Crónica general de España*, València, 1551, Joan de Mey impressor, Lib II, cap. XIV, f. XXXVIIr.

¹¹ *Crónica de San Juan de la Peña. Versión aragonesa*. ORCÁSTEGUI GROS, Carmen (Ed.). Saragossa, 1988, Institución Fernando el Católico, cap. XVIII.

¹² BEUTER, Pere Antoni. *Crónica general...* op. cit. Lib II, cap. IX, ff. XXv-XXI r.

¹³ CARBONELL, Pere Miquel. *Cròniques de Espanya*, Barcelona, 1547 (Original de 1546), Carles Amorós impressor, f. XXXIVv.

La conquesta de Mallorca per la host de Jaume I és un altre paradigma de la presència del sant en els moments crucials d'una batalla. Conta el *Llibre dels Fets* que van ser els sarraïns els qui van veure entrar al galop un "cavaller blanc amb armes blanques"; i continua: "i la nostra creença és que fos sant Jordi, perquè en històries trobem que en altres batalles de cristians i de sarraïns se l'ha vist moltes vegades".¹⁴ El mateix relat ofereix la *Crònica* de Beuter.¹⁵

El darrer episodi històric que ens interessa, narrat per la historiografia, és l'aparició de Sant Jordi en la batalla del Puig. Tant la versió catalana com l'aragonesa de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* mostren de manera calcada la intervenció divina, de Sant Jordi, en aquesta decisiva batalla. Per exemple, la traducció aragonesa narra que, amb l'envit cristià, "toda la morisma vinies contra ellos en la batalla, qui entre ellos fue muyt grant, les apareció Sant Jorge con muytos cavalleros de parada qui los ayudó vencer la batalla, por la qual ayuda ningún christiano no hi murió".¹⁶ A això se segueix una explicació en la qual se li atribueixen a Jaume I dots de rei pietós i cristià, atès que el Conqueridor s'encomana a Déu perquè "Senyor Déus, tu sies defenedor e guarda del poble que m'has lliurat per regir", tal i com s'expressa en la traducció catalana.¹⁷ Pere Miquel Carbonell i Pere Antoni Beuter segueixen el mateix relat sense introduir-hi modificacions; el valencià, però, destaca que el sant acudí "armado de unas armas blancas con una cruz colorada en los pechos".¹⁸ Els relats en què apareix Sant Jordi són, per tant, molt abundants (com el de l'aparició de Sant Jordi en el setge, per exemple, d'Alcoi) i fructífers, atès que aquestes narracions ens condueixen a copsar en les fonts iconogràfiques el seu paral·lel.

¹⁴ *Llibre dels fets de Jaume I*. FERRANDO, Antoni i ESCARTÍ, Vicent. J. (Ed.), Barcelona i Catarroja, 1995, Afers, Cap. LXXXIV.

¹⁵ BEUTER, Pere Antoni. *Crònica general...* op. cit. Lib II, Cap. XXI, f. LVIII.

¹⁶ *Crònica de San Juan de la Peña...* op. cit. Cap. XXXV.

¹⁷ *Crònica General de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya. Versió catalana*. A cura de: SOBERANAS LLEÓ, Amadeu-J, Barcelona, 1961, Alpha.

¹⁸ BEUTER, Pere Antoni. *Crònica general...* op. cit. Lib II, Cap. XXXII, f. XCII, f. XCIV.

Les fonts iconogràfiques

Des del punt de vista d'anàlisi i interpretació d'una obra d'art, si partim de les teories que defensen el mètode iconològic, les representacions de Sant Jordi presenten un fet destacable: l'existència de fonts historiogràfiques amb les quals es pot confrontar la representació pictòrica. En aquest cas ens centrarem, breument, en el *Retaule de Sant Jordi* -o també del *Centenar de la Ploma*, obra atribuïda al pintor alemany però establert a València Marçal de Sax; també citarem el *retaula de Sant Jordi* que es troba a Xèrica, d'autoria anònima.¹⁹

Retaule de Sant Jordi -o també del *Centenar de la Ploma*. Obra del pintor Marçal de Sax. Es troba al 'Victoria and Albert Museum' de Londres. Font: imatge sota *Creative Commons*.

Àtic del *retaula de Sant Jordi*, que es troba actualment al Museu municipal de Xèrica. Font: www.studiolum.com.

¹⁹ Més avall se cita un treball en què es discuteixen hipòtesis sobre l'autoria del retaula exposat a Xèrica.

Ambdós parts del respectiu retaule pertanyen a una mateixa època i formen part d'un mateix estereotip iconogràfic. Es tracta de representacions que es poden inscriure dintre del gòtic internacional valencià d'influència flamenca, de primeries del segle XV²⁰ i que participen de les "representacions pictòriques dels enfrontaments entre cristians i musulmans en la pintura gòtica dels segles XIV i XV".²¹ Amb això, segons la conjuntura històrica, s'introdueix el tema de la victòria del cristià contra "l'infidel" musulmà, de manera que comporta l'ús d'estereotips culturals. La representació del Sant Jordi ha superat l'anecdòtica narració i ha esdevingut un tipus iconogràfic que, tot i no aparèixer en tots els textos contemporanis –les *Quatre Grans Cròniques* no en parlen–, serveix per a la seua primera finalitat: exaltar el paper de la monarquia i l'enaltiment de la Cristiandat.

L'anàlisi de les dues representacions presenten Sant Jordi desfent-se de l'enemic musulmà, a cavall, i amb una llança. A més, presenten el sant, com afirmava Beuter, amb el vestit blanc –del qual també en parlava el *Llibre dels fets* respecte la conquesta de Mallorca– i la creu roja; aquesta també és portada per les tropes cristianes. Al seu costat hi ha un cavall i un cavaller amb la gualdrapa que representa la senyera del Casal d'Aragó. Destaca també la presència de la bandera dels Entença (franja negra sobre fons daurat o groc) en el retaule de Marçal de Sax, tal i com contenen les cròniques. En aquest sentit, la crònica de Bernat Desclot posa en veu de Guillem d'Entença les següents paraules: "E, quan vourets que nós serem en major cuita amb ells, vosaltres eixits de l'altra part del puig amb les senyeres esteses e fets com major mostra puscats e amb gran brogit ferits en l'altra part de la hos".²² Sens dubte, en la participació en el mateix estereotip cultural hi subjau una connexió directa entre

²⁰ MIQUEL JUAN, Matilde. "Martín I y la aparición del gótico internacional en el reino de Valencia", *Anuario de Estudios Medievales*, 2003, Vol. 33, Núm. 2, pp. 781-814.

²¹ GARCÍA MAHIQUES, Rafael. *Iconografía e Iconología: la historia del arte como historia natural*, Vol. 1, Madrid, 2009, Editorial Encuentro, p. 49.

²² DESCLOT, Bernat. *Crònica*. A cura de COLL I ALENTORN, Miquel, Barcelona, 1982, Edicions 62, Cap. XLIX.

ambdós representacions. Els estudiosos han fixat la datació d'ambdós retaules²³ a les primeries del segle XV. Possiblement, si bé l'autoria del Retaule del Centenar de la ploma és atribuïda a Marçal de Sax –encara que hi ha divergències al respecte-, el retaule que es troba a Xèrica pogué estar realitzat per Gonçal Peris, a l'entorn del taller de Pere Nicolau, on també hi era Sax.²⁴

Ambdós fragments dels retaules corresponents es poden estudiar amb el suport de les fonts escrites. I també, la història pot ser estudiada a partir de la iconografia i la iconologia. En la figura de Sant Jordi convergeixen tant els relats escrits com artístics, perquè l'art és un llenguatge narratiu. I a través de la narrativa, l'objectiu era unívoc: utilitzar la figura de Sant Jordi com a màrtir de la Cristiandat i amb el qual es podia confiar per a vèncer l'infidel.

Bibliografia

CORTADELLAS I VALLÈS, Anna. *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2001, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Diccionari de la Llengua Catalana [En línia] Institut d'Estudis Catalans [Consultat el 16 d'abril de 2013] <http://dlc.iec.cat>.

GARCÍA MAHIQUES, Rafael. *Iconografía e Iconología: la historia del arte como historia natural*, Vol. 1, Madrid, 2009, Editorial Encuentro.

LAFUENTE GÓMEZ, Mario. "Devoción y patronazgo en torno al combate en la Corona de Aragón: las conmemoraciones de San Jorge de 1356", *Aragón en la Edad Media*, 2008. Núm. 20, pp. 427-444.

MIQUEL JUAN, Matilde. "Martín I y la aparición del gótico internacional en el reino de Valencia", *Anuario de Estudios Medievales*, 2003, Vol. 33, Núm. 2, pp. 781-814.

²³ Ambdós representen escenes, a més de la Batalla del Puig, de la vida de Sant Jordi, com el martiri.

²⁴ Una relació bibliogràfica sobre les discussions respecte l'autoria dels retaules i les característiques a: MIQUEL JUAN, Matilde. "El gótico internacional en la ciudad de Valencia. El retablo de San Jorge del Centenar de la Ploma", *Goya: Revista de Arte*, 2011, Núm. 336, pp. 191-213.

MIQUEL JUAN, Matilde. "El gótico internacional en la ciudad de Valencia. El retablo de San Jorge del Centenar de la Ploma", *Goya: Revista de Arte*, 2011, Núm. 336, pp. 191-213

Fonts

DESCLOT, Bernat. *Crònica*. A cura de: COLL I ALENTORN, Miquel, Barcelona, 1982, Edicions 62.

BEUTER, Pere Antoni. *Crònica general de España*, València, 1551, Joan de Mey impressor.

Crònica General de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya. Versió catalana. A cura de: SOBERANAS LLEÓ, Amadeu-J, Barcelona, 1961, Alpha.

Crònica de San Juan de la Peña. Versión aragonesa. ORCÁSTEGUI GROS, Carmen (Ed.). Saragossa, 1988, Institución Fernando el Católico.

CARBONELL, Pere Miquel. *Chròniques de Espanya*, Barcelona, 1547 (Original de 1546), Carles Amorós impressor.

Llibre dels fets de Jaume I. FERRANDO, Antoni i ESCARTÍ, Vicent. J. (Ed.), Barcelona i Catarroja, 1995, Afers.